

Kunst ontstaat daar waar wetten worden gebroken

Paul van Oort Het gaat niet goed met de schouwburgen in Nederland. De kosten stijgen, subsidie blijft achter, de podia moeten in toenemende mate de eigen inkomsten verhogen. Wat kunnen theatermanagers en theatermakers doen om het tij te keren? Theater moet! Die ideologie moet weer terrein winnen en de overheersende wetten van vraag en aanbod moeten worden gebroken. Dat is de remedie van schouwburg-directeur Paul van Oort.

Tot een decennium geleden probeerden theaters een balans te vinden tussen vaste kosten, die werden gedekt door de jaarlijkse subsidie en variabele kosten, die werden betaald uit de eveneens variabele opbrengsten. Theaters werden geconfronteerd met kostenstijgingen als gevolg van nieuwe arbeidswetgeving, de vergrijzing van het personeelsbestand, de gevolgen van de wet op de *sale- and- lease-back* constructies en de nieuwe arbo-wetgeving. Bovendien liepen de kosten voor de inkoop van theatervoorstellingen, auteursrechten, energielasten, et cetera ook behoorlijk op. De rijks- en gemeentelijke subsidies zijn niet meegestegen met de kosten van levensonderhoud, zodat theaterinstellingen zijn gedwongen een steeds groter deel van de vaste kosten terug te verdienen uit kaartverkoop, horeca, verhuur en sponsoring. Wat lang niet altijd lukt.

De gevolgen van deze drie tendensen (stijgende kosten, gemeentelijke subsidie,

waarop geen inflatiecorrectie is toegepast en de beperkte mogelijkheden de eigen inkomsten te verhogen) zijn al zichtbaar: vervlakking van de programmering (cabarettisering) en verder toenemende commercialisering. De bedrijfsvoering moet worden gericht op rendement en efficiency, er wordt gerekend in zaalbezettingspercentages, de nadruk ligt op de verdienfunctie van de programmering en op de horeca. Een ander gevolg is sluiting van theaters, danwel uitstel van verbouw- of nieuwbouwplannen (bijvoorbeeld: De Bonkelaar Sliedrecht, De Uitstek Zwijndrecht, Stadsgehoorzaal Vlaardingen, Gooiland Hilversum en de kleine zaal van De Veste in Delft).

Naast de vraag hoe lang theaters deze toenemende commercialisering nog kunnen volhouden, roept deze tendens een veel fundamentele vraag op: hoe komt het dat de theaters in toenemende mate worden onderworpen aan vrijwel uitsluitend

Kunst ontstaat daar waar wetten worden gebroken (het staatsbestel ondermijnd, zeden gekwetst, denkgewoonten aangerand en de gecodificeerde taal ontwricht en vernietigd wordt).
Paul Rodenko

economische principes en hieruit volgt dan weer de vraag: wat kan de theatersector zelf doen om deze ontwikkeling te keren?

Legitimering van het theater

Actieve overheidsbemoeienis met de kunst ontstaat in Nederland pas na 1945. Vanaf dat moment tot 1960 hanteert de overheid de opvatting dat kunst synoniem is met schoonheid. Kunst houdt mensen af van lager vermaak en moet onder een zo breed mogelijke groep worden verspreid. In de jaren zestig en zeventig - onder invloed van de veranderende, socialistische maatschappijvisie - komt het welzijn van de bevolking voorop te staan. Minister Klompé beschouwt kunst als middel voor zowel individueel als maatschappelijk welzijn. Het scherpst wordt deze visie verwoord door minister Van Doorn. Kunst moet maatschappelijk-relevant zijn. In de jaren tachtig benadrukt minister Brinkman de zakelijke kant van de kunsten: kunst als productiefactor en als een middel tot welvaart: het economische rendement van de kunst. Minister d'Ancona stelt naast de economie van de kunsten, kwaliteit en cultuurparticipatie centraal. Staatssecretaris Van der Ploeg gaat hierin vrij ver. Hij stelt dat kunst pas kunst is als het een publiek vindt. Hij is ook van mening dat marktwerking sterker moet doorwerken in de kunstensector.

In het Nederlandse kunstbeleid is kunst altijd ingezet als middel om een buiten de kunst liggend doel te dienen; ik constateer dat er sinds de jaren negentig een nieuw thema in de cultuurpolitiek is binnengeslopen: kunst moet zich onderwerpen aan de economische wetten van vraag, aanbod en efficiency. Hoe kon dit dwingende economische principe in relatief korte tijd de al veel langer opgeld doende legitimaties voor kunst vrijwel volledig naar de achtergrond verdringen?

Het dictaat van de economie

Politici zijn sinds de jaren tachtig in toenemende mate verplicht rekenschap af te leggen van hun beleid. Ze worden eveneens in toenemende mate gecontroleerd door de pers. Bovendien zijn de belangentegenstellingen in vrijwel iedere geledingen van de samenleving toegenomen. Zowel in de Tweede Kamer als in de dorpspolitiek wordt geknokt om de laatste gulden over de aanleg van een snelweg versus het beschermen van een natuurgebied, over de overlast van een vliegveld versus de uitbreiding van een nieuwbouwwijk, over drugsoverlast versus de aanpak van stadsvernieuwing. De politieke bestuurders hebben in toenemende mate moeite om deze schijnbaar onoverbrugbare tegenstellingen te verzoenen. Het is dan ook niet verwonderlijk dat zij grijpen naar toetsbare criteria, controleerbare cijfers en sluitende begrotingen. Zij nemen de bedrijfseconomische terminologie over en praten over schaalvergroting, afzetmogelijkheden, distributiemodellen, toeristisch-wervend vermogen, ondersteuning van de lokale economie, stadshart-ondersteuning, concurrentiekracht, imagovorming, festivallisering en kunstconsumptie. Dat alles werkt door in het theaterbeleid.

Gemeentebesturen zijn niet geneigd hun theater te verplichten om rijksgesubsidieerde voorstellingen af te nemen. Een zaal met Youp van 't Hek is uitverkocht en levert 4000 gulden op; een avond met Het Zuidelijk Toneel kost 4000 gulden en dan zit de zaal lang niet vol. Geen theatergezelschap zal bij de overheid pleiten voor meer geld voor de theaters, opdat zij gemakkelijker hun voorstellingen kunnen afzetten. De gezelschappen beschouwen theaters als 'zalenboeren' die kiezen voor het massale amusement van het cabaret of de musicals. De theaters daarentegen staan in toenemende mate onder druk om eigen

Paul van Oort

was in 2001 directeur van de Stichting SchiedamseTheaters

inkomsten te verwerven. Zij verwijten de gezelschappen dat ze geen laagdrempelige, voor-een-breed-publiek-toegankelijke voorstellingen produceren. Door hantering van de economische terminologie van vraag en aanbod is een schijntegenstelling ontstaan tussen kunst-productie en kunstafname (Van Oort 1994).

Om aanbod en afname meer op elkaar af te stemmen worden in sommige steden binnen de eigen grenzen theatervoorstellingen geproduceerd. Maar helaas gebeurt dat vaker met als doel het imago van de stad op te krikken, dan vanuit de visie dat theater een noodzakelijk onderdeel van het stedelijk klimaat is. Theaterdirecteuren, in toenemende mate belast met een economische taakstelling, vrezden boze stukken in de krant over budgetoverschrijding. Bestuurders van een theater moeten zien te voorkomen dat hen mismanagement wordt verweten, omdat zij daarin hoofdelijk aansprakelijk zijn. Vanuit een bedrijfsmatige redenering wil een theatermanager snel scoren. Het gaat hem of haar om aansprekende projecten, grote festivals en hoge bezoekcijfers en niet om het in de luwte experimenteren met nieuwe theatervormen of het gedurende meerdere jaren opbouwen van een gedegen programmering en van het publiek daarvoor.

Tegengeluid nodig

Het terugdringen van de dominantie van de markt zal moeite kosten, zoals cultuurfilosoof Paul Kuypers laat zien in zijn essays (Kuypers 1999). De positie van de kunst tegenover het offensief van economen en bedrijfskundigen is, door het ontbreken van een krachtige cultuur-politieke ideologie, zwak geworden. De voor-malige partners overheid en kunstinstellingen zijn daardoor niet in staat het marktdenken te weerstaan. Sterker nog, bestuurskundige Paul Frissen beschrijft dat het economische wereldbeeld zo sterk in ons denkpatroon is

doorgedrongen dat de metaforen van markt, efficiency en calculatie nieuwe culturele normen zijn geworden (Frissen 1996). Dan is het onvermijdelijk, zoals Erik Hitters aantoonde, dat culturele entrepreneurs zich op de markt begeven, dat culturele instellingen bedrijfsmatig van opzet zijn geworden en dat de legitimatie van kunst wordt gezocht in economische effecten (Hitters 1996). Momenteel wordt kunst meer op zijn marktwaarde dan op inhoud beoordeeld. Deze trend wordt versterkt, aldus socioloog Manuel Castells, door de verzwakte positie van de overheid. Naar zijn mening wordt de samenleving niet langer geleid door een normstellende overheid maar door de wetten van de markt (Castells 1997).

Als we echter toestaan dat de cultuurfilosofie wordt vervangen door terminologie uit de politieke en economische wetenschap, dan staan we ook toe dat beheer en organisatie belangrijker worden gevonden dan inhoud. Paul Kuypers laat - terecht - niet af dat te betogen. Dan stellen we cijfers, technieken, *targets*, modellen, *benchmarking* en management boven inhoud en beleving. Dan denken we in termen van vraag en aanbod. Gelukkig zijn er de laatste tijd ook andere geluiden te horen en stellen invloedrijke wetenschappers dat het marktdenken een te grote invloed heeft gekregen. Zo beweert econoom Arnold Heertje dat er een misverstand door Europa waart. Naar zijn mening zijn economen, politici en bestuurders onvoldoende doordrongen van het feit dat zaken als natuur of milieu niet alleen maar een productiefactor zijn, maar ook een consumptiegoed dat de welvaart van de nu en straks levende mensen verhoogt (Heertje 2000). Eenzelfde redenering geldt uiteraard ook voor de kunst.

Het gelijk van de theaterdirecteur
Economen hanteren begrippen als resultaat boeken, scoren en rendement behalen.

Theatermakers hanteren andere begrippen: opgaan in, verwondering, openbaren, reflecteren, ontmoeten. Kunst 'werkt niet', kunst 'is'. Oftewel: 'Kunst creëert' en 'economie beheert en exploiteert'.

Arjo Klamer, hoogleraar Economie van Kunst en Cultuur aan de Erasmus Universiteit Rotterdam, heeft meermalen gesteld dat de kunsten geen subsidie nodig hebben. Dat is tegelijkertijd een oproep aan de kunstensector om zijn ongelijk te bewijzen. De theatersector kan die vraag niet beantwoorden. Mág die vraag zelfs niet beantwoorden, omdat ze dan met economische middelen de noodzaak van subsidie gaat aantonen en zich daarmee opnieuw uitlevert aan de economische wereld waar vraag en aanbod regeren. De theatersector kan het eigen gelijk alleen halen door er iets tegenover te stellen: de zalen zitten vol, de kunst bloeit als nooit te voren, intuïtief weten we dat het goed gaat met de kunsten, intuïtief weten we dat kunst nodig is, intuïtief weten we dat de kunsten subsidie nodig hebben. Er is uitsluitend een economisch probleem en er is een tijdsprobleem en er is een financieel probleem. Laat de economen, sociologen en financieel experts die problemen maar oplossen.

Staatssecretaris Van der Ploeg constateert dat de allochtonen niet deelnemen aan de kunst. Ik wil daar de vraag 'Nou en?' tegenover stellen. Is het overheidsgeld dat naar voetbal gaat voor alle bevolkingsgroepen bestemd? Het geld voor film? Bibliotheken? Welzijn? De zwembaden en sportvelden? Voor zover ik weet is overal ter wereld kunstparticipatie voorbehouden aan de hoger opgeleiden. Allochtonen zijn over het algemeen laag-opgeleid en daar ligt dus het probleem! Een probleem dat Van der Ploeg moet oplossen met economische en sociologische middelen. Bovendien moet de factor tijd in beschouwing worden genomen. Zo langzamerhand hebben allochtonen genoeg coherentie en voldoende cultureel besef

ontwikkeld om zelf te bepalen wat ze op de planken willen zien en doen. Geef die groepen mogelijkheden, geef ze subsidie en geef ze de ruimte in de theaters. Deze *pull*-techniek is een beter principe dan Van der Ploegs *push*-voornemen om de bestaande instellingen te straffen als ze er niet in slagen om binnen enkele jaren een representatieve hoeveelheid allochtonen binnen hun zalen te halen.

Breek de wetten!

Nu zelfs de theatergezelschappen en de schouwburggen geen gemeenschappelijke taal meer spreken, is er sprake van een serieus probleem. Er is op dit moment geen overkoepelende ideologie voorhanden die zegt dat 'kunst moet'. Geen overkoepelende filosofie die kunst een eigen plaats toekent in de samenleving. Geen psychologie die meent dat de reflectie op de mens die de kunst biedt, heilzaam is. Geen bedrijfseconomische analyse die kan vaststellen volgens welke management-principes en volgens welke financiële randvoorwaarden een theater zich kan manifesteren. Geen politieke stroming die bereid is de kunst tot een belangrijk politiek principe te maken. Wat de theatersector dus nodig heeft, is de visie dat het in de theaters om theater gaat en niet om output, efficiency en publieksbereik.

'Alles van waarde is weerloos', is een befaamde uitspraak van de dichter/schilder Lucebert. Ik sluit me daar bij aan. En ik draai het ook graag om: 'Wat weerloos is, heeft waarde.' Theater bestaat, omdat er mensen zijn die theater willen maken en omdat er mensen zijn die die voorstellingen willen zien. Dat moet voldoende zijn. Theater kan en mag niet gerechtvaardigd worden door middel van economische factoren. Die ideologie moet weer terrein winnen. Oftewel: 'Kunst ontstaat daar waar wetten worden gebroken.' Breek de wetten! Breek de economische wetten, en maak als kunstmanager het onmogelijke mogelijk.

Literatuur

- Castells, M. (1997) *The Power of Identity: the Information Age*. Vol. II. Oxford: Blackwell.
- Frissen, P. (1996) *De virtuele staat*. Schoonhoven: Academic Service.
- Heertje, A. (2000) 'Economie in een notendop'. In: *HP-De Tijd*, november.
- Hitters, E. (1996) *Patronen van patronage: mecenaat, protectoraat en markt in de kunstwereld*. Utrecht: Van Arkel.
- Kuypers, P. (1999) *In de schaduw van kunst: een kritische beschouwing van de Nederlandse cultuurpolitiek*. Amsterdam: Prometheus.
- Oort, P. van (1994) 'Het driesporenbeleid ontspoorde: het aanbod van de podiumkunsten in een nieuw perspectief'. In: *Boekmancahier*, jrg. 6, nr. 21, september 289-299.

Bibliografische gegevens

Oort, P. van (2001) 'Kunst ontstaat daar waar wetten worden gebroken'. In: *Boekmancahier*, jrg. 13, nr. 47, 78-82.